

Változó vármegyerendszer 1876-1941

Országunk belső közigazgatási egységeinek határait átfogó törvény 1876-ig nem szabályozta. II. József racionalizáló területfelosztása és a neoabszolutizmus gyors reformja után visszaállt a történetileg kialakult belső igazgatási rendszer. A gyűlölt politikai kurzussal együtt bukott az általa létrehozott közigazgatási területfelosztás is, függetlenül attól, hogy – Erdélytől eltekintve – racionálisabb volt és a közigazgatási igényeknek is jobban megfelelt, mint a rendi korszak beosztása. Erre is érvényes Grünwald Béla megállapítása, hogy nemzetünk *„az idegen elnyomás közigazgatási rendszerét csak gyűlölte, de nem figyelte meg”*.

Pest-Pilis-Solt egyesült vármegyék címere, 1836

A TÖRVÉNYHATÓSÁGOK TERÜLETI BEOSZTÁSA

A kiegyezés utáni időszak törvényhozóinak egyik fontos közjogi és közigazgatási feladata a közép- és helyi szintű igazgatási egységek szervezetének országos egységesítése és területi reformja volt. Egy pillantás elég a korabeli térképre, hogy megállapíthassuk: igazgatási egységeink beosztása – különösen az erdélyi részekben – a korszerű kormányzás legegyszerűbb követelményeinek sem felelt meg.

A történetileg hagyományozott területi beosztás legszembetűnőbb hibája az volt, hogy törvényhatóságaink területe nem igazodott a természetes határokhoz, és figyelmen kívül hagyta a települések nagyságának és lélekszámának időközben bekövetkező változásait. Az igazgatási egységek örökített határai nem alkalmazkodtak a közlekedési viszonyok változásaihoz sem; egyes részek között a vasút eltűntette a távolságot, máshol – főleg Erdély területén – a közigazgatást szinte megbénító útviszonyok voltak.

A központi akarat közvetítése és a helyi önkormányzati működés terén súlyos gondokat okozott, hogy a területi egységek között a terület, a népesség és az adóképeség szempontjából óriási eltérések voltak. Az országrésznyi kiterjedésű Bihar, Pest-Pilis-Solt, Máramaros és Bács-Bodrog vármegyék területe közelítette a 200 négyzetmérföldet, míg Kőhalom-, Nagysink-, Medgyesszék és Besztercevidék területe ezek tizedét sem érte el. Hasonló aránytalanság alakult ki a lakosság lélekszámában is: míg Bihar vármegye lakossága 1870-ben meghaladta a félmillió főt, az említett székek lakosai ennek huszadát tették ki. Ilyen körülmények között lehetetlen volt egységes közigazgatási szervezeti rendszert kiépíteni, azonos színvonalú önkormányzati szolgáltatásokat elvárni és a költségeket arányos mértékben a településekre terhelni. A háziadó tervezett bevezetése is sürgette a vármegyék területe és népessége közötti aránytalanságok megszüntetését. Az ország pénzügyi helyzete egyre romlott; 1873-ban már 61 millió forint hiánnyal zárt az államháztartás. A települési háziadó kivetése enyhített volna ezen a helyzeten valamit, a kormánypolitikusok ezért is sürgették a területi beosztási reformterv előterjesztését.

A törvényhatóságok területi beosztása nem egyezett meg az időközben

kialakított állami szervek területi tagolásával. Szükségképpen ellentéteket szült az állami közkormányzat különböző ágainak tízféle, egymástól eltérő területi beosztása is. Országos szinten nem volt kellő kapcsolat a politika, a választás, a törvénykezés, a pénzügy, a közoktatás, a posta, a távírda, a közmunka, a közös hadsereg és honvédség területi egységei között. A *Kelet Népe* 1876. május 18-i száma szerint az országban nem egy olyan község volt, „melynek megyei és árvahatósága az egyik, járásbíróága a másik, törvényzéke a harmadik, szolgabírája a negyedik, adóhivatala az ötödik helyen van, és még ezen felül a közös hadsereget illetően hetedik helyhez tartozik. Egyszerű ember félévi jövedelmét rákölti, míg valamennyi hatóságát be járja.”

A nagyszámú (153) közigazgatási egységgel a kormányzati központból nehéz volt gyors és hatékony kapcsolatot tartani. A törvényhatósági albeosztások (járások, kerületek) kialakításánál sem érvényesültek tervszerűen átgondolt és a fejlődést nyomon követő elvek.

A területi reformra várt a vármegyétől eltérő szervezetű középfokú igazgatási egységek unifikációja is. A székek,

Heves-Külső-Szolnok vármegye pecsétje, 1836

a kerületek és vidékek egységesítésének folyamata a köztörvényhatóságokról szóló 1870. évi XLII. törvénycikkkel kezdődött, amely ezeket a privilégialis egységeket a vármegyékkel azonos szerkezetűvé tette, és törvényhatósági bizottságaikat is újraválasztotta. A kívánatos egység mégsem alakult ki. A Hajdúkerület élén például továbbra is a főkapitány állt, aki – ellentétben a vármegye főispánjával – nem csupán az ál-

lami akaratot közvetítette, hanem törvényhatósági vidékének helyi érdekeit is reprezentálta. Az 1870-es években meglévő 153 törvényhatóság közül 14 szék, 5 vidék, 4 kerület, 47 szabad királyi és 25 törvényhatósági joggal felruházott város volt, és csupán 58 vármegyei törvényhatóság működött.

A vármegyei székhelyek kérdése a közigazgatás egyik jelentős problémájává vált. Szent István idejében a megyeközpont az akkori gazdasági, hadi, közlekedési szempontok szerint megfelelő helyre épített vár volt. A viszonyok azóta alaposan megváltoztak, a stratégiai és kereskedelmi utak, kivált a vasútvonalak kiépítése folytán több régi megyeszékhely elvesztette korábbi jelentőségét (pl. Lőcse), más városok viszont e tekintetben kiemelkedtek (pl. Szolnok, Debrecen). Az 1723. évi LXII. tc. rendelte el először, hogy a megyéknek állandó székhelyük legyen. A területi bizonytalanság nagyrészt e kései szabályozásból eredt. Gyakran előfordult, hogy a székhellyel szomszédos falu már más megyéhez, annak messze lévő székhelyéhez tartozott. Növelte a kuszaságot, hogy a törvényhatósági jogú megyeszékhely területe nem tartozott az illető megye közigazgatásá-

hoz. Igaz, még 1875-ben is voltak olyan képviselők, akik azt vallották, hogy a történelem által legitimált vármegyei székhely kérdését nem szabad törvényhozási tárggyá tenni. Mocsáry Lajos a törvényhozási döntésben csak azon bizalmatlanság kifejezését látta, amellyel a törvényhozás „a nép belátása és óhaj-tásai iránt viseltetik”.

Az észszerű területi beosztást a katonai igazgatás igényei is sürgették. Erre utalt Szende Béla hadügyminiszter 1876-os, főispánokhoz küldött leirata is. Eszerint a hadi cselekmények irányításának legfontosabb feltétele „mindenek előtt a törvényhatóságok és közegeiknek gyors és erélyes közreműködése, a mozgósítás végrehajtására rendelt minden polgári és katonai hatóságnak és közegeknek egységek összeműködése”.

A kor politikusainak egy része a közigazgatási reformtól az államegység megteremtését is várta. Szerintük nem szabad megengedni azt, hogy hazánk határain belül legyenek olyan külön területek, amelyek bármely szempontból kiváltságokat követelnek maguknak. Grünwald Béla tovább ment: „A magyar állam egyes részei centrifugális irányt követnek, negálják az államot, erős gépezetre van tehát szükségünk, mely összetartja az államot, aláveti a részeket az egésznek.”

A polgári állam szükségletei tehát új, racionális területi beosztást követeltek. Az Andrássy-kormány tisztában volt ezzel, a köztörvényhatóságokról szóló 1870-es törvényben mégsem szabályozták a területi és helyi szintű közigazgatási egységek területét. Az indok: „azon kegyeletnél fogva, mellyel a törvényhatóságok az ősi területhez és az ősi hagyományokhoz folyvást ragaszkodnak, és azon beláthatatlan nehézség miatt, mellyel a rögtönzött felosztás összekötvén van, a javaslat érintetlenül hagyja a törvényhatóságokat és ezeknek történeti határait”.

SZAPÁRY GYULA RADIKÁLIS TERÜLET- RENDEZÉSI TERVE

A Szapáry által vezetett belügyminisztérium II. (vármegyei) ügyosztálya 1873-ban a területi rendezést alapos, átgondolt elvek alapján igyekezett szabályozni. Az elkészült javaslat két részből állt s a közigazgatás két legégetőbb gondját igyekezett megoldani. Részletes elképzeléseket tartalmazott a törvényhatóságok területének szabályozá-

A 10 LEGNAGYOBB TERÜLETŰ TÖRVÉNYHATÓSÁG (1870)

	Terület (négyzetmérföld)	Lakosság (fő)
Bihar vármegye	192,56	555 337
Pest-Pilis-Solt vármegye	188,87	775 030
Mármaros vármegye	179,94	220 506
Bács-Bodrog vármegye	178,73	576 149
Torontál vármegye	119,26	413 010
Heves vármegye	114,60	332 613
Somogy vármegye	114,19	289 555
Hunyad vármegye	109,84	188 994
Zemplén vármegye	107,65	292 771
Arad vármegye	104,49	304 713
Szabolcs vármegye	103,70	265 584

A 10 LEGKISEBB TERÜLETŰ TÖRVÉNYHATÓSÁG (1870)

	Terület (négyzetmérföld)	Lakosság (fő)
Szerdahelyszék	3,78	19 345
Újegyházzsék	4,99	12 390
Szászsebesszék	5,62	19 237
Aranyosszék	6,08	19 680
Szászvárosszék	7,56	22 479
Segesvárszék	9,63	27 280
Torna vármegye	10,74	23 176
Kóhalomszék	10,76	21 387
Nagysinkszék	11,11	23 970
Medgyesszék	11,30	39 121
Beszterce vidéke	12,47	26 357
Hajdúkerület	16,79	62 914

(Megjegyzés: Az adatok Szapáry Gyula területrendezési tervében találhatóak)

sáról és a közigazgatási járások számának és székhelyeinek megállapításáról. A terv az életképtelen törvényhatóságok megszüntetését irányozta elő: a 81 vármegyei jogú törvényhatóság helyébe 51-et, a 72 városi helyett 25-öt kívánt szervezni. A 153 hazai törvényhatóság száma 76-ra csökkent volna.

A túl népes vármegyéket (Heves, Külső-Szolnok, Torontál) kettéválasztotta, de szabályozásának alapelve volt, hogy azok a megyék, amelyeknél a „terület, a népesség, az államadó és topográfiai fekvés miatt változtatást tenni nem szükséges, jelenlegi határaikkal fenntartandók”. A tervezet nem számolt a szász Királyföld felosztásával. A közigazgatási költségek fedezésére képtelen törvényhatóságokat össze kívánta vonni. A szoroson vett magyarországi területen négy megyét akart megszüntetni, és kilenc megyévé kívánt egyesíteni 19 törvényhatóságot.

A területi szabályozásra vonatkozó elképzelésnek voltak vitatható pontjai is. Így a Hajdúkerületet Szabolcs vármegyéhez akarta csatolni, és egymás-

tól földrajzilag különálló területekből kívánta megszervezni Kun vármegyét Karcag központtal. Ezekon a helyeken az 1877-ben kialakított területi beosztás szerencsésebbnek mondható. Erdélyben a terv 16 helyett nyolc törvényhatóságot irányzott elő. Az elképzelés radikalizmusát jelzi, hogy a célba vett határkiigazítás folytán az összes község közel negyede más törvényhatósághoz került volna.

Szapáry tekintettel volt a járások számának és székhelyének meghatározására is. Tervbe vette a népességi és területi aránytalanságok felszámolását, valamint annak a visszas helyzetnek a megszüntetését, hogy a közigazgatási járások, járásbíróóságok, adó- és egyéb hivatalok területi beosztása nem esett egybe. Kimondta, hogy a járás közigazgatási hivatalát, a járásbíróóságot és az adóhivatalt egy községben kell elhelyezni. A járások számát 509-ről 370-re kívánta leszállítani. Érdekes, hogy a mai Magyarország területére 129 járást tervezett, ami szinte azonos az 1949-ben alkalmazott felosztással.

A 63 MAGYARORSZÁGI VÁRMEGYE (1876–1920)

VÁRMEGYE	SZÉKHELY
Abauj-Torna	Kassa
Alsó-Fehér	Nagyenyed
Arad	Arad
Árva	Alsókubin
Bács-Bodrog	Zombor
Baranya	Pécs
Bars	Aranyosmarót
Békés	Gyula
Bereg	Beregszász
Beszterce-Naszód	Beszterce
Bihar	Nagyvárad
Borsod	Miskolc
Brassó	Brassó
Csanád	Makó
Csík	Csikszereda
Csongrád	Szentes
Esztergom	Esztergom
Fejér	Székesfehérvár
Fogarás	Fogarás
Győr	Győr
Gömör és Kis-Hont	Rimaszombat
Hajdú	Debrecen
Háromszék	Sepsiszentgyörgy
Heves	Eger
Hont	Ipolyság
Hunyad	Déva
Jász-Nagykun-Szolnok	Szolnok
Kis-Küküllő	Dicsőszentmárton
Kolozs	Kolozsvár
Komárom	Komárom
Krassó-Szörény	Lugos
Liptó	Liptószentmiklós
Máramaros	Máramarossziget
Maros-Torda	Marosvásárhely
Moson	Magyaróvár
Nagy-Küküllő	Segesvár
Nógrád	Balassagyarmat
Nyitra	Nyitra
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Budapest
Pozsony	Pozsony
Sáros	Eperjes
Somogy	Kaposvár
Sopron	Sopron
Szabolcs	Nyíregyháza
Szatmár	Nagykároly
Szeben	Nagyszeben
Szepes	Lőcse
Szilágy	Zilah
Szolnok-Doboka	Dés
Temes	Temesvár
Tolna	Szekszárd
Torda-Aranyos	Torda
Torontál	Nagybecskerek
Trencsén	Trencsén
Turóc	Turócszentmárton
Udvarhely	Székelyudvarhely
Ugocsa	Nagyszőlős
Ung	Ungvár
Vas	Szombathely
Veszprém	Veszprém
Zala	Zalaegerszeg
Zemplén	Sátoraljaújhely
Zólyom	Besztercebánya

Szapáry javaslatából nem lett törvény. Az elképzelés a municipalisták és a vármegye érdekeit szem előtt tartók heves ellenállásába ütközött. A javaslat – Ghyczy Kálmán szavaival – „*eleve halva született*”, mert megvalósulása esetén „*alkotmányunk évszázados védbástyáiból, a régi törvényhatóságokból kő kövön nem maradt volna*”. Pedig ha ez az elképzelés megvalósul, Magyarországon az alsó és középfokú igazgatás területi beosztása a költségek jelentékeny csökkenésével a közigazgatás és a lakosság javára kedvezőbben alakult volna.

A MEGYERENDSZER RACIONALIZÁLÁSA (1876)

A Szapáry-tervet legélesebben az ellenzék, Tisza Kálmán pártja támadta. A pártpolitikai helyzet azonban 1875-ben döntően megváltozott; a fúziós szabadelvűek kormánya biztos többségre támaszkodott, a törvényhozó testület összetétele is alkalmassá vált arra, hogy a pártok közötti torzszalkodás színtere helyett a törvényhozás fóruma legyen. A kormányzó Szabadelvű Párt 333 képviselőjével szemben csupán 33 függetlenségi, 24 nemzetiségi és 18 jobboldali képviselő hallatta szavát. 1876 májusában a Szabadelvű Pártból „*a bécsi egyezség el nem fogadása miatt*” kilépők Bánhidya Béla vezetésével Független Szabadelvű Pártot alakítottak, de az így elkülönült képviselők sem veszélyeztették Tisza Kálmán törvényhozói majoritását.

Az újdonsült miniszterelnök, aki a belügyi tárcát is irányította, hozzákezdhetett közigazgatási reformelképzelései megvalósításához. A nagy lendülettel megindult törvény-előkészítő munka éppen a törvényhatóságok területének szabályozásával kezdődött. Tisza személyes álláspontja meghatározta a reformterv főbb irányait és egyes részletmegoldásait is. A területrendezésről azt vallotta, hogy „*tabula rasa-ra építeni a forradalom dolga*”, az alkotmányos fejlődésnek a történelmi fejlemények alapjára kell építeni, és csak azt kell javítani, aminek javítására okvetlenül szükség van.

A minisztérium által benyújtott törvényjavaslatot a képviselők közül 1876. május 7-én választott közigazgatási bizottság véleményezte. A 21 tagú testületben 18-an a Szabadelvű Párt tagjai közül kerültek ki, így természetes, hogy az előterjesztés területrendezés-

sel kapcsolatos 22 pontjából 20-at módosítás nélkül elfogadtak. Hosszabb vita csupán a Jászkunság jövőjéről folyt. Tisza Kálmán Szapáry eredeti elképzelésétől eltérően nem támogatta az önálló Kiskun vármegye megalakítását, hanem ezt a területet Pest megyéhez kívánta csatolni. Szerinte egy ilyen kis törvényhatóság nem tudná közigazgatási költségeit fedezni, „*de szabálytalan is lenne, mert kigyó alakban szelne át Pest területét*”.

A bizottságban a kunok képviselője védte a történelmi vidék önállóságát a miniszterelnökkel szemben. Szerinte a területi szétdaraboltság nem akadályozta a jó közigazgatásnak. Hivatkozott a hazafias kun közszellemre, a történelmi jogokra és a „*haza oltárára tett súlyos hazafias áldozatokra*”. Álláspontját egyedül Mocsáry Lajos támogatta, aki feltétel nélkül „*respektálta a vármegyék régi határait*”.

A közigazgatási bizottság 1876. május 22-én változtatás nélkül jóváhagyta a kormány előterjesztését. Gullner Gyula bizottsági előadó május 24-én terjesztette azt a képviselőház elé, a javaslat feletti vita 1876. május 29-én kezdődött. A megyerendezési javaslat törvényhozási vitáján – a kormánylap szerint – „*a híres magyar lokális patriotizmus és a megyei politika ülte orgiáit, szemben a magyar hazafiság és az állami politika követelményeivel*”. A képviselők saját törvényhatóságai érdekeiért szálltak síkra. Jellemző például, hogy a törvényjavaslatban kijelölt 24 megyeszékhely közül 13-mal szemben éltek ellenindítvánnyal, és csupán egyetlen esetben fordult elő, hogy ezt a javaslatot nem a konkurens város képviselője tette.

Külön kell szólnunk az ellenzék szerepéről. A Függetlenségi Párt municipalista felfogást vallott. A parlamenttel szemben még mindig a vármegyét tartották alkalmasnak a kormány túlhatalmával szembeni ellenállásra. Elképzeléseik a megyei autonómia erősítésére, mindenekelőtt azonban a megyék területi integritásának tiszteletben tartására irányultak. A párt vezérszónoka, Mocsáry Lajos többször hangsúlyozta, hogy a megyei hatáskörhöz való ragaszkodás a „*leghatalmasabb emeltyűje a közszellemnek*”, és jogtörésnek tartotta, hogy a kormány önkényesen szétdarabolta a megyéket. A területi szabályozást gyakorlati okból is szükségtelenné tartották. Helfy Ignác szerint „*ez sok nagy érdek megbolygatásával jár és municipalista harcot idéz elő, amely sok*

kal veszélyesebb, mint az idegen államokkal való küzdelem”.

A parlamenti vita során felszínre került a területrendezési terv nemzetiségellenes tendenciája. Az erdélyi képviselők egy része úgy vélte, hogy a javaslat megyei területi rendezés alatt a Magyarországon élő, de nem magyar nemzetiségű népek háttérbe szorítását célozza. Borlea Zsigmond, akit ez idő tájt a legveszedelmesebb nemzetiségi agitátornak tartottak, azért nem fogadta el a törvényjavaslatot, mert szerinte az két reformot foglal magában: „adófelemelést, vagy inkább új adót, és a nemzetiségek erőszakos magyarosítását”. Mocsáry Lajos ezúttal is a nemzetiségi képviselők mellé állt: érthetetlennek találta az idegenek által lakott néhány törvényhatóság felszámolását. Az eljárást egyébként is különösnek tartotta, hiszen „a magyar történelemben nem volt példa arra, hogy megyét feldaraboljanak”.

A vitában számos politikai, közjogi érv hangzott el a javaslattal szemben. Az ellenzék minden alkalmat megragadott arra, hogy a „közösügyes politikát” vagy Tisza Kálmán párfordulását támadhassa. Csanády Sándor hangsúlyozta, hogy Tisza Kálmán szakított a múltjával, jelenleg hazai és nemzetellenes törekvések fűtik. Hajdú megye létrehozásával egyszerűen csak Debrecen akarja gazdagítani, de „azzal jutalmazhatja meg a belügyminiszter Debrecen önzetlen hazafias érzelmű polgárait, ha visszatér azon zászló alá, mely alatt küzdött nyolc éven át, és amelyet hűtlenül elhagyott”. Ragályi Nándor nem fogadta el a törvényjavaslatot, mert szerinte az „csak folytatása azon törvénykezési műtételnek, amellyel az 1867-es kiegyezők a törvényhatósági önkormányzatot 1867-től kezdve a zérusig megszüntették”. A jövő útját a kiegyezés felbontásában és a törvényhatóságok 1848 előtti helyzetének visszaállításában látta.

Több képviselő még ekkor is szükségtelennek tartotta a területi szabályozást. Simonyi Ernő szerint „igaz ugyan, hogy a megyék a térképen szaggatottan helyezkednek el; ez viszont nem jelenti azt, hogy szükséges a reform”. Kállay Béni is támadta a javaslatot. „Mi célt fog elérni, csak azt nem, hogy újabb megyéket teremtsen, újabb neveket, újabb konfigurációkkal, de ugyanazon attribútumokkal, melyekkel a régiek bírtak.” Helfy Ignác úgy vélte, hogy „ezen or-

Zemplén vármegye pecsétje

Szolnok-Doboka megye címere (fent)
Ugocsa vármegye címere (lent)

szág sokkal inkább képes még egy gyengébb, hiányosabb közigazgatást is elviselni, mintsem az egész rendszert felforgassuk”.

Földváry János jogosan vetette fel a tervezet következetlenségét. „A törvényjavaslatban egy határozott iránnyal vagy egy alapelv következetes keresztülvitelével nem találkozunk.” Szerinte célszerűtlenül alkot megyéket (Nagyküküllő, Brassó megye), megtúr olyan törvényhatóságokat, amelyeknek létjogosultságuk nincs (Fogarás), s célszerűtlenül egyesíti a megyéket (Belső-Szolnok, Kővár, Hunyad, Zaránd megye). Nem szünteti meg a kirívó területi aránytalanságot sem, hiszen Hunyad vármegye 132 négyzetmérföld, Nagyküküllő 24 négyzetmérföld területű lesz. Úgy vélte, „más alapokon kell felépíteni a kor igényeinek és a nemzet érdekeinek megfelelő magyar közigazgatás épületét”.

A képviselőház 1876. július 1-jén a javaslatot általánosságban elfogadta, s még azon a napon megkezdte annak részletes, paragrafusonkénti tárgyalását. A beadott 47 módosító indítvány jelzi, hogy éles harc alakult ki minden területért, megyeszékhelyi jogért. Nyolc ülésen keresztül tartott a vita, amikor 1876. július 13-án a közigazgatási bizottság javaslatát – a Tisza Kálmán által tett vagy általa jóváhagyott módosításokkal – elfogadták. A törvényjavaslatot a főrendi ház változtatás nélkül jóváhagyta, az uralkodó július 19-én szentesítette, és a *Budapesti Közlöny* még aznap kihirdette.

A törvény három fejezetből állt, az első fejezet öt paragrafusa szólt a területi szabályozásról, a második „a területi kiigazítás folytán egyesített vagy több részre osztott törvényhatóságok vagyonáról” rendelkezett, a harmadik fejezethez tartozó szabályok az új törvényhatóságokban alakítandó bizottságokra, továbbá a tisztújítási eljárásra vonatkoztak.

Az 1876. évi XXXIII. tc. a szorosan vett magyarországi területeken csupán a „legkirívóbb anomáliák” felszámolására törekedett. A négy különálló, történelmi terület önállósága ekkor szűnt meg. A nagyikindai és a 16 szepesi városi kerületet a törvény Torontál, illetve Szepes vármegyébe tagolta. A Hajdúkerületből, kilenc szabolcsi és három bihari községből megszervezte Hajdú vármegyét. A Jászkon kerület jászsági és nagykon részét a régi Külső-Szolnok vármegyével egyesítve Jász-Nagykun-

Szolnok vármegyévé alakította, a Kiskunságot beolvastotta Pest-Pilis-Solt vármegyébe.

Jelentőségében nagyobb és megoldásaiban is radikálisabb volt a törvény Királyhágón túli, Erdélyre vonatkozó része. Erdélyben még a múlt alkotásai iránti kegyeletről tanúskodó Tisza Kálmán-féle törvény is kénytelen volt alaposabb reformot végrehajtani. A korábbi 26 törvényhatóságot (nyolc vármegyét, öt székely és kilenc szász székét, valamint négy vidéket) gyökeresen átszervezte 15 új vármegyét hozott létre. A magyar többségű Doboka megyét háromfelé osztotta, nyugati részét Szilágy, középső területét Kolozs, keleti részét Beszterce-Naszódhoz csatolta. A korábban 19 különálló részből álló Felső-Fehér megye túlnyomó része Nagyküküllő vármegyébe olvadt. Torda-Aranyos megyében egyesítette a korábbi Aranyosszékét és a régi Torda egy részét. Torda-Maros foglalta magába a Torda megyéből fennmaradó hányadot és a Marosszék területét. Az egykori Királyföldből Nagyküküllő és Szeben vármegye alakult.

A TRIANON UTÁNI ÚJÁSZERVEZÉS (1923)

A trianoni békediktátum következtében a régi Magyarország 63 vármegyéjéből mindössze tíz (Békés, Borsod, Fejér, Hajdú, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Somogy, Tolna, Veszprém) maradt meg eredeti határai között. Az országhatáron túlra került teljes egészében 28 vármegyei törvényhatóság, míg a csonka országterület és a szomszédok között 25 vármegyét osztottak fel. Ezek közül négy egykori vármegyének csupán néhány községe maradt az új államhatáron belül. A kényszerű határmódosítás szükségessé tette a területi közigazgatás átszervezését. Már az első nemzetgyűlési időszakban felmerült a közigazgatás területi korrekciójának igénye, főleg a megmaradt vármegyék és csonka törvényhatóságok határainak célszerű átalakítása. E tárgykörben komoly közigazgatási reformtervek (pl. Benisch Artúr projektuma) is születtek.

Békés megyei települések címerai a Ferenc József és Ézsébet királyné tiszteletére készült emléklapon, 1879

A második nemzetgyűlési ciklus idején, 1923-ban az ország rendkívüli pénzügyi gondjai szorították a Bethlen-kormányt a területi javaslat előterjesztésére. A tárgybéli törvényjavaslat *A közszolgálatban álló tisztviselők és egyéb alkalmazottak létszámának csökkentéséről és egyes kapcsolatos intézkedésekről* címet viselte, tehát nem nevesítette a szükséges területi átalakításokat. Az ellenzék részéről Baross János elvi kifogást is emelt az elképzeléssel szemben, mert egy pénzügyi és közigazgatás-technikai törvényjavaslatba „minden előkészítés nélkül beledobták a csonka vármegyék nagy problémáját is”. A nemzetgyűlés képviselői közül mások is kifogásolták, hogy a kormány egy alkotmányos alapkérdést érintő, a vármegyék közjogi helyzetét gyökeresen meg-

változtató reformot pénzügyi részletkérdéseket szabályozó előterjesztésbe bújtatott.

Rakovszky Iván belügyminiszter úgy védekezett, hogy a vármegyék összevonását pénzügyi és közigazgatási szempontból halaszthatatlannak tartja, de nem tekinti véglegesnek. Azzal érvelt, hogy amikor az államháztartás egyensúlya érdekében az állami tisztviselői létszám 20%-os csökkentésére kényszerülnek, nem engedhető meg, „*hogy kétjárásos, egyjárásos, vagy gyakran ötközéses*” vármegyék maradjanak fenn. Putnoky Móric képviselő is utalt arra, hogy „*egy pár szomorúan megmaradt község képviseli a romját némely régi magyar vármegyéknek, és ennek a pár községnek közigazgatását 60-80 tisztviselő végzi*”.

MAGYARORSZÁG KÖZIGAZGATÁSA, 1923–1938

A javaslat tárgyalásakor nagy hangsúlyt kapott a célzott területrendezésnek a trianoni békediktátumhoz való viszonya. Baross János azért támadta az előterjesztést, mert az „nagy külpolitikai jogfeladást jelent”, hiszen a csonka vármegyék nevében tervezett „egyesített” jelző a trianoni állapotok elfogadását jelenti, annak ellenére, hogy a trianoni béke 19. §-ában nekünk is biztosítva van az etnográfiai határkiigazítások elvi lehetősége. Márpedig „nekünk ezen csonka vármegyéknek a demarkációján túli magyarok lakta részéhez a trianoni béke alapján feltétlen világos és elvitathatatlan jogaink vannak”. Putnoky Móric is úgy vélte, hogy nem szabad a csonka megyéket beolvasztani, „egy szálát sem szabad elszakítani a határon túlra kerülőktől”. A belügyminiszter – miközben nem zárkózott el a szöveg korrekciójától – arra utalt, hogy amikor a „megcsonkult ország területén megmaradt és megcsonkult törvényhatóságok szervezetében bizonyos változásokat eszközölünk, ezáltal egyáltalán nem akarjuk kifejezni azt, mintha a trianoni béke határozatait az országra előnyösnek és igazságosaknak tartanánk”.

Az összevont vármegyék nevében szereplő „közigazgatásilag egyelőre

A KÖZIGAZGATÁSILAG EGYELŐRE EGYESÍTETT VÁRMEGYÉK

- Borsod és Gömör-Kishont
- Csanád, Arad és Torontál
- Komárom és Esztergom
- Nógrád és Hont
- Szabolcs és Ung
- Szatmár, Ugozca és Bereg

egyesített” megjelölést a nemzetgyűlés végül F. Szabó Géza kormánypárti képviselő javaslata nyomán fogadta el. A képviselő előterjesztése is arra utalt, hogy az egyesítés a törvényhatóságok területének általános rendezéséig tart, és alapvető célja, hogy a határon kívül rekedt „szegény, szenvedő véreink ebből is reményt tápláljanak”. A miniszter – a más képviselők által javasolt „összevont” megjelöléssel szemben – ragaszkodott az „egyesített” jelzőhöz, mert az „összevont” jelző „véglegebbet és többet fejez ki, mint az egyesített szó”. Az elfogadott kifejezés történelmi hagyományt is őrzött, hiszen például Gömör és Kishont megyék hagyományosan a „törvényesen egyesült” megjelölést használják.

A törvényjavaslat vitájában felmerültek helyi korrekciós igények is. Szíj Bálint Komárom vármegye közösségének tiltakozását – sikertelenül – tolmácsolva bejelentette, hogy ha a törvényhatóságot Esztergom megyéhez csatolják, a megyebizottsági tagok lemondanak. Kis Menyhért képviselő viszont elérte, hogy az egykori Torontál vármegye hét községe torontáli járásként az új, Makó központú Csanád, Arad és Torontál k.e.e. vármegyéhez kerüljön. A törvényjavaslat előadója maga javasolta, hogy Elek község maradjon (az amúgy is megcsonkított) Arad vármegyében, továbbá a régi Bereg vármegye négy községe – mivel a nemzetgyűléstől külön kérték a forgalmi, tanügyi, egészségügyi, kereskedelmi és gazdasági viszonyaikkal alaposan indokolták – kerüljön ideiglenesen Szabolcs és Ung vármegyéhez.

Az 1923. évi XXXV. tc. alapján 1938-ig 25 vármegyei törvényhatóság működött. A közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék szervezetileg egy közigazgatási egységet képeztek, közös székhelyeik, közös testületeik és tisztviselőik voltak. A korabeli törvényhozás megtartotta tehát a csonka vármegyéket, tovább élt a vármegye kifejezés, és megmaradtak legrégebbi közjogi egységeink történelmi nevei is. ♦

STIPTA ISTVÁN

VISSZATÉRT VÁRMEGYÉK 1938-1945

Az első bécsi döntés értelmében a Felvidék déli része visszakerült Magyarországhoz. A 11 927 km² terület birtokbavétele 12 korábbi magyar vármegye státuszában jelentett változást. Az 1938. évi

XXXVI. tc. nyomán az érintett egykori vármegyék (Abaúj-Torna, Bereg, Esztergom, Gömör és Kishont, Győr, Hont, Komárom, Nógrád, Nyitra, Pozsony, Zemplén, Ugozca, Ung) egyes részei újra az országhatárokon

MAGYARORSZÁG KÖZIGAZGATÁSA, 1938/1941-1944

belülre kerültek. Megszűnt Komárom-Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye, elkülönült egymástól Esztergom és Komárom törvényhatósága. A területbővülés nyomán létrejött két ideig-

lenes (k.e.e.) területi egység, Nyitra és Pozsony, továbbá Bars és Hont vármegye.

Kárpátalja 1939-es visszafoglalása szintén hatással volt az érintett megyék hatáira. Az 1939. évi VI. tc. által hivata-

lossá tett változás nyomán Bereg visszakapta területét, Ungot részlegesen restaurálták, területének egy része Szlovákiához került. A három érintett közigazgatási egység (Bereg, Máramaros, Ung) ezt

követően nem vármegyei szervezetben működött, helyette önkormányzati testület nélküli közigazgatási kirendeltségeket hoztak létre.

Az 1940-es második bécsi döntés következtében Észak-Erdély visszakerült Magyarországhoz. A döntést az 1940. évi XXVI. tc. tette a belső jog részévé. Ennek megfelelően hét egykori magyar vármegye (Beszterce-Naszód, Csík, Szilágy, Szatmár, Ugocea, Szolnok-Doboka, Máramaros) kapta vissza eredeti területét. Nem teljes egykori területével jött vissza Bihar, Háromszék, Kolozs, Udvarhely és Maros-Torda vármegye. A közigazgatás rendezése során Máramaros vármegye északi részét az egy évvel korábban kialakított kirendeltséghez csatolták, déli területe őrizte meg a vármegye történelmi nevét. A területi arányosítás során Beszterce-Naszód vármegye kiegészült Kolozs törvényhatóságának ide gravitáló részével.

A Délvidék és a Muraköz 1941-es visszacsatolása szintén jelentős belső változásokkal járt. Öt vármegye (Baranya, Bács-Bodrog, Csongrád, Vas, Zala) visszakapta korábbi területét. Ennek megfelelően 1942. január 1-jétől Magyarországon 44 vármegye és három közigazgatási kirendeltség látta el a közigazgatás középszintű teendőit. A következő években döntő változások következtek a területi igazgatásban. Az 1945. január 20-án Moszkvában megkötött fegyverszüneti egyezmény szerint Magyarország köteles volt visszavonni az összes magyar csapatot és hivatalnokot az 1937. december 31-én fennállott határok mögé. A magyar közigazgatás területi beosztásának ideiglenes rendezéséről szóló 4330/1945 (VI. 8.) M. E. rendelet öt vármegyét összevonással megszüntetett, új megyeszékhelyeket állapított meg, és jelentős vármegyék közötti területátcsatolást rendelt el.

